

ВІДГУК
офіційного опонента доктора психологічних наук, професора
Яковлевої Світлани Дмитрівни
на дисертацію Соколової Ганни Борисівни
«Теоретико-методичні засади психологічного супроводу школярів
із синдромом Дауна»,
подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора
психологічних наук зі спеціальності 19.00.08 - спеціальна психологія

Сучасні пріоритети розвитку вітчизняної системи освіти якісно змінюють ставлення держави до зростання авторитету особистості, рівня її освіченості та соціальної ролі в розбудові суспільства європейського зразка. В цьому сенсі поступ до європейського освітнього середовища і потреба у професійній та особистісній конкурентноспроможності передбачають пошук ефективних шляхів інтенсифікації освіти осіб з особливими потребами, в тому числі із синдромом Дауна, і, як похідне, їх соціалізації й інтеграції в соціумі.

Одна з провідних ролей в цьому сенсі належить психологічним службам і відповідному психологічному супроводу дітей з особливими освітніми потребами.

Саме спеціальний психолог є активним учасником навчально-виховного процесу, психолого-педагогічного і корекційно-реабілітаційного супроводів кожного учня з особливими освітніми потребами як в умовах спеціальних навчальних закладів, так і в умовах інклюзивного навчання, яке набуває всебільшого поширення на теренах України.

Тож, актуальність обраної тематики має достатньо обґрунтовану репрезентацію, яка визначається провідними тенденціями розвитку українського суспільства, що зумовлюють розв'язання актуальних питань сучасної спеціальної психології, серед яких особливого значення набуває психологічний супровід дітей із синдромом Дауна.

Про наукову обізнаність здобувача свідчить вдало визначений та сформульований науковий апарат дисертації: мета, завдання, об'єкт, предмет, теоретико-методологічна основа дослідження. У психологічному інструментарії подано як теоретичні, емпіричні, так і статистичні методи дослідження.

В роботі чітко диференційовано поняття «підтримка», «супровід», «педагогічний супровід», «психолого-педагогічний супровід», «психологічний супровід», зокрема теоретично обґрунтовано та

охарактеризовано психологічний супровід як багатомірну систему комплексної психологічної підтримки та допомоги школярам із синдромом Дауна та їхнім батькам, яка містить різні форми, методи та засоби допомоги в процесі навчання та позанавчальної життєдіяльності, підвищення резистентності дітей до дестабілізуючих зовнішніх та внутрішніх чинників.

На основі аналізу наукової літератури Соколовою Г.Б. виокремлено основні принципи побудови ефективної системи психологічного супроводу, серед яких: принцип науковості, індивідуального підходу, доступності, міждисциплінарності, комплексності і системності, використання сильних сторін, гуманізації, зміни поведінки, підвищення мотивації та ін. Поряд з цим, психологічний супровід має враховувати принцип варіативності і нестабільності стану супроводжуваного й стосунків між ним і фахівцем.

У теоретичному аспекті автором здійснено ґрунтовний аналіз проблеми соціальної компетентності школярів із синдромом Дауна як цілісної соціально-психологічної якості, що дає змогу реалізовувати внутрішній потенціал, взаємодіяти з іншими людьми, адекватно вирішувати стандартні та нестандартні завдання. Автором доведено, що успішність соціального інтегрування дітей в мікро- та макросередовище зумовлюється показниками сформованості соціальної компетентності дитини. У цьому контексті виділено та емпірично підтверджено основні соціально-психологічні механізми соціалізації школярів із синдромом Дауна (соціальну адаптацію, соціальну ідентифікацію, індивідуалізацію).

Соколовою Г.Б. обґрунтовано, що психологічний супровід в умовах шкільного навчання має зосереджуватися на формуванні соціальної компетентності дитини, що забезпечує оволодіння нею суспільним досвідом, соціальними вміннями та ролями в процесі міжособистісних взаємин, вміннями використовувати внутрішні регулятори власної поведінки. Дисертанткою констатовано, що досліджувати психологічний супровід ізольовано неефективно, оскільки лише системно інтерпретуючи його і як процес, і як метод, і як вид діяльності можна створити цілісну систему, яка забезпечуватиме створення умов для формування соціальної компетентності дитини із синдромом Дауна.

Соколовою Г.Б. визначено концептуальні теоретико-методологічні та методичні засади створення моделі психологічного супроводу школярів із синдромом Дауна та проведено її операціоналізацію. До змісту моделі системи психологічного супроводу дисертанткою цілком слушно введено формування соціальної компетентності школярів із синдромом Дауна в процесі їх взаємодії у мікро- та макросоціумі, що передбачає необхідність

розкриття соціально-психологічних механізмів функціонування дітей означеної категорії та тих детермінант, які обмежують можливості їхньої активності в соціумі.

Розкрито основні вихідні положення психологічного супроводу школярів із синдромом Дауна, розроблено теоретичну модель психологічного супроводу школярів із синдромом Дауна, що містить три блоки: цільовий (мета та завдання), змістовно-операційний (рівні організації, принципи, компоненти, зміст, етапи, форми і метод) та результативний (критерії та результат). Означене систематизує структуру роботи й додає ваги її кінцевим результатам.

На схвальну оцінку заслуговує й розроблена Соколовою Г.Б. концепція створення системи психологічного супроводу, яка охоплює: а) розроблення теоретичної моделі психологічного супроводу, в основі якої лежать цільовий, змістовно-операційний і результативний блоки; б) визначення компонентів соціальної компетентності: когнітивний; емоційно-мотиваційний; поведінково-діяльнісний і на їх основі розкриття психолого-педагогічних особливостей соціальної компетентності школярів із синдромом Дауна; в) розроблення та підтвердження ефективності психокорекційної програми формування соціальної компетентності школярів із синдромом Дауна; д) розроблення психологічних умов подолання десоціалізації батьків, які виховують дітей із синдромом Дауна.

Автором охарактеризовано особливості застосування компетентнісного підходу, про визначальну роль якого йдеться у Концепції Нової української школи, в тому числі і при навчанні дітей з особливими освітніми потребами. У набутті основних компетентностей, необхідних для суспільного буття, особливого значення набувають ті, які забезпечують перенесення стратегічних пріоритетів зі знань і вмінь на розвиток особистісних якостей школярів, передбачають розвиток мотивації досягнення, операційності, рефлексивності, самооцінки особисто досягнутого результату, й від рівня сформованості яких залежить ефективність і безболісність «входження» таких дітей в соціум.

На особливу увагу заслуговують результати констатувального етапу експериментального дослідження. На основі отриманих даних на цьому етапі роботи з'ясовано особливості когнітивного, емоційно-мотиваційного та поведінково-діяльнісного компонентів соціальної компетенції школярів із синдромом Дауна.

Встановлено, що у дітей із синдромом Дауна найпоширенішими є різні аспекти осмислення соціальної реальності, що спричиняє своєрідність

формування соціальної компетентності таких дітей, а саме: неусвідомлення себе як суб'єкта діяльності; небажання бути «включеним» у нове оточення; низька орієнтація на суспільні функції людей, норми, сенс їхньої поведінки та діяльності; хибне ставлення до соціальних цінностей, нерозуміння своєї належності до дитячого колективу; прихильне ставлення до одних груп дітей та відмова від спілкування з іншими; низький рівень контролю за власними емоціями; позитивне сприйняття себе й оточуючих у знайомих соціальних умовах.

Водночас, Соколова Г.Б., що важливо, вивчає емоційне вигорання батьків і педагогів. Здобувачем доведено, що вигорання є стресовою реакцією, яка виникає внаслідок дії довготривалих стресів середньої інтенсивності, при цьому вимоги (внутрішні та зовнішні) постійно переважають над ресурсами (внутрішніми й зовнішніми), що супроводжується порушенням стану рівноваги. Виявлено, що досить чисельними проявами «вигорання» є поведінкові зміни і ригідність.

Суттєвим внеском у теорію і практику спеціальної психології та педагогіки є розроблення та апробація докторанткою системи психологічного супроводу школярів із синдромом Дауна. На підґрунті теоретико-методологічних засад розроблено систему психологічного супроводу в якості соціальної підтримки і психологічної допомоги школярам із синдромом Дауна. Результатом сформованості соціальної компетентності дитини із синдромом Дауна визначено її адекватний соціальний статус, який найбільш інтегративно відображається у соціальній ситуації розвитку. При цьому основні завдання було націлено на формування: соціальної адаптації дітей із синдромом Дауна (засвоєння інформації сприяє розвитку розумових процесів); соціальної ідентифікації (ототожнення дитини з окремими людьми або групами, засвоєнню різноманітних норм поведінки, властивих референтним оточуючим); індивідуалізації (розвиток соціальних компетенцій залежно від рівня психологічної готовності дитини до навчання та занурення у соціум).

Соколовою Г.Б. констатовано, що впроваджена модель корекційно-розвивальної програми зумовила якісні зрушення у розвитку усіх компонентів соціальної компетентності школярів із синдромом Дауна експериментальної групи. Оцінка ефективності формувальної методики демонструє, що цілеспрямоване формування соціально-психологічних механізмів функціонування соціальних відносин дитини із синдромом Дауна в системі макро- та мікросередовища, а саме: соціальної адаптації, соціальної ідентифікації, індивідуалізації є необхідною умовою становлення дитини як

суб'єкта взаємодії у соціумі. У цьому контексті у дітей ЕГ сформовано вміння: використовувати знання про сутність, структуру, стилі спілкування під час взаємодії з іншими; застосовувати загальні та специфічні вміння, що дають змогу успішно керувати ситуацією взаємодії; послуговуватися конструктивними стратегіями поведінки у конфліктних ситуаціях, сформовано вищий рівень емпатії та рефлексії. Поряд з цим, корекційно-розвивальний вплив, сприяв розширенню у школярів із синдромом Дауна простору соціальних інтересів, підвищенню рівня домагань та потреби у спілкуванні, готовності вступати з іншою людиною в особистісні, діалогічні взаємини. Водночас, спостерігається зацікавленість дітей світом дорослих, прагнення бути схожими на них, встановлення і збереження позитивних стосунків з дорослими у сім'ї, школі, самоствердження, мотивація на особисті досягнення, подолання негативних моментів в процесі взаємодії тощо.

Здобуті дисертанткою результати піддавалися глибокій кількісній, якісній та статистичній інтерпретації, враховувалися такі характеристики соціальної компетентності дитини як загальна комунікативна толерантність, вміння відслідковувати свої емоційні стани й розпізнавати емоції навколишніх, емпатійні навички, вміння знаходити взаєморозуміння з навколишніми, адаптуватися в групі й бути схильним до участі в колективній соціально-значущій діяльності.

У процесі роботи підтвердилася ерудованість і фаховість здобувачки, що проявилася не лише у досконалому проведенні всіх етапів експерименту, але й у спробі уточнення окремих термінів і понять. Слід зазначити, що тривалий стаж практичної роботи Соколової Г.Б., вочевидь, позитивно позначився і на цілком «приземленому» спрямуванні результатів дослідження, інакше кажучи на його практичному значенні, що є важливим і про що вже згадувалося.

На позитивну оцінку заслуговує й обраний понятійно-категоріальний апарат проведеної дослідної роботи. Результати дисертаційного дослідження пройшли належну апробацію. Основні теоретичні та практичні положення дисертації було оприлюднено на міжнародних, всеукраїнських та міжвузівських науково-практичних конференціях.

На позитивну оцінку заслуговує й те, що результати дослідження впроваджено у навчальний процес закладів вищої освіти різних регіонів України.

Автореферат адекватно відображає основні теоретико-методологічні положення дисертації, її зміст, результати емпіричних вимірів і реалізованого

дослідження соціально-психологічних засад розвитку адаптаційного потенціалу молоді в умовах сучасного соціуму.

Поряд з загальною позитивною оцінкою дисертаційної роботи хотілося б висловити окремі зауваження та побажання, які можуть слугувати підставою для дискусії. А саме:

1. Основу моделі системи психологічного супроводу вибудовано на ключових психологічно-педагогічних принципах, серед яких принцип взаємодії, що базується на положенні, що людина, її вчинок, поведінка завжди опосередковані зовнішньою ситуацією та внутрішніми особистісними детермінантами, через призму яких ця ситуація сприймається суб'єктом соціальної взаємодії. На наш погляд, це положення недостатньо теоретично обґрунтовано у контексті проблеми дослідження, тому, потребує додаткового пояснення щодо введення у контекст авторської позиції.

2. Для визначення вихідних теоретико-методологічних основ дослідження психологічного супроводу здобувачем узагальнено окремі теоретичні підходи. Втім, вивчення психологічного супроводу не обмежується лише цими підходами й не вичерпується науковими здобутками окремих вчених, теоретичний доробок яких проаналізовано в роботі. Тому потребує пояснення таке звуження площини теоретичного аналізу феномену, що досліджується.

3. У четвертому розділі подано основні характеристики корекційно-розвивальної програми, робиться доказовий акцент на її ефективності, наводяться показники її результативності, зокрема відзначено суттєву динаміку соціально-психологічних механізмів (соціальної адаптації, соціальної ідентифікації, індивідуалізації) за всіма основними показниками, які детально наведено в тексті дисертації, що забезпечує достовірне сприйняття представленої програми і водночас слугує доказовою базою її ефективності. Втім, за показником ідентифікації з матір'ю не зареєстровано розбіжностей між експериментальною та контрольною групою, про що авторка сказала побіжно. Подібний феномен є цікавим, втім потребує розлогішого обґрунтування.

4. В тексті дисертації зустрічаються поодинокі неточності лексико-граматичного характеру.

Проте, наведені зауваження, жодною мірою не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи Г.Б. Соколової, яка має вагому теоретичну значущість та практичне значення для спеціальної психології, а також для інших наукових галузей, що займаються дослідженнями психологічного супроводу особистості.

Дисертація Соколової Г.Б. за своїм змістом, науковим рівнем та оформленням є завершеним самостійним дослідженням, яке відповідає вимогам п.п. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів» із змінами, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року та вимогам МОН України, що висуваються до докторських дисертацій.

Отже, вважаємо, що дисертація Г.Б. Соколової «Теоретико-методичні засади психологічного супроводу школярів із синдромом Дауна» є завершеною працею, в якій отримано концептуально нові науково обґрунтовані теоретичні та емпіричні результати вирішення означеної проблеми, а Соколова Ганна Борисівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук зі спеціальності 19.00.08 – спеціальна психологія.

Офіційний опонент:

**доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри корекційної освіти
Херсонського державного університету**

С.Д. Яковлева

Підписавши дисертацію Соколової
підтверджую нагадальник ВК

В.М. Воробйова

2019р.